

פרשת מקץ – מי מפחד מהתקווה?

מוקדש למשפחת זכריה באומל
תלמיד הישיבה הנעדר מאז מלחמת הלבנון הראשונה
על שיש לה האומץ לקוות

א. תהליך האיחוד

פרשת מקץ מתמקדת ביוסף ואחיו. מלבד בנימין, כל אחי יוסף נשלחו למצרים להביא שבר לביתם ומוצאים את עצמם עומדים לפני יוסף השליט של ארץ מצרים. האחים לא מזהים את יוסף, אך הוא מכיר אותם ומאשימם בריגול. למרות שהם משיבים שאינם אלא אחים תמימים, הם נעצרים, ולאחר מכן משוחררים ונשלחים לביתם, מלבד שמעון. כדי לחזור שוב למצרים, האחים יצטרכו לאמת את סיפורם על ידי הבאת אחיהם הצעיר למצרים. האחים חוזרים עם בנימין, ויוסף משחרר את שמעון. בסיום הפרשה, כאשר יוסף שולח את האחים בחזרה לארץ כנען, הוא מפליל את בנימין בגניבה וגוזר עליו עבדות.

אירועים אלו חייבו את האחים להתמודד עם עברם: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת"

(בראשית מ"ב, כ"א)

פסוק זה, בו האחים מבטאים לראשונה את הכרתם בחטא מכירתו של יוסף, מציין את תחילת תהליך החזרה בתשובה של אחי יוסף. תהליך זה מגיע לסיומו כאשר בתחילת פרשת ויגש מציע יהודה, שיזם את מכירתו של יוסף לעבדות, את עצמו להיות עבד לשליט מצרים במקומו של בנימין.

במקביל לאחיו, גם יוסף עובר תהליך. כאשר אחיו הופיעו פתאום לפניו, הוא נאלץ להתמודד עם העבר. בהמשך, בראותו את צרת אחיו ובשמוע את החרטה שלהם על חטאם, נדלקים מחדש רגשי האחוה בליבו של יוסף ומביאים אותו לידי דמעות. בהתחלה יוסף מצליח להסתיר את רגשותיו מאחיו, אבל בעקבות הדברים הנרגשים של יהודה, יוסף מאבד שליטה:

"ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו

ויקרא הוציאו כל איש מעלי ולא עמד איש אתו

בהתודע יוסף אל אחיו" (שם מ"ה, א')

תשובת האחים בהנהגת יהודה, ואש האחוה הנדלקת במקביל בליבו של יוסף, מכינים את הקרקע לאיחוד מחודש של בית יעקב.

מעניין לשער מה היה הצעד הבא בתכניתו של יוסף? אילו היה מצליח להתאפק נוכח תחינותיו של יהודה, מה היה עושה? האם התכוון להתגלות אל אחיו? האם התכוון לקחת מהם את בנימין כדי להכריח את יעקב לבוא אליו?

התורה לא מגלה לנו את התשובות לשאלות אלו. כל ההצעות שננסה לתת יהיו בגדר השערה בלבד.

כאמור, הפרשה עוסקת בעיקר ביוסף ואחיו, ותפקידו של יעקב משני בלבד. האחים יודעים שיצטרכו לשוב ולרדת למצרים יחד עם בנימין. כאשר יעקב מסרב, הם בקושי מתווכחים אתו. למעשה, לפי המדרש הם אפילו מתעלמים ממנו, משום שיודעים שבסופו של דבר לא תהיה ליעקב שום ברירה:

"ויהי כאשר כלו לאכול את השבר אשר הביאו

ממצרים ויאמר אליהם אביהם שובו שברו לנו

מעט אוכל" (שם מ"ג, ב')

רש"י פירש על פי המדרש:

"יהודה אמר להם המתינו לזקן עד שתכלה פת

מן הבית" (רש"י שם)

אמנם בניו מכבדים אותו, אבל יעקב הוא אדם זקן החי בתחושת אבלות כבר שנים רבות. דרישתו למנוע את ירידת בנימין איננה מציאותית, והיה ברור שלבסוף יצטרך להסכים.

למרות תפקידו המשני של יעקב, בשיעור זה ברצוני להתמקד דווקא בו, ולהתעמק בתחושותיו ורגשותיו באותם השנים של היעדרות יוסף.

בתורה נאמר:

"ויקרא יעקב שמלותיו וישם שק במתניו

ויתאבל על בנו ימים רבים. ויקומו כל בניו וכל

בנותיו לנחמו וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל

בני אבל שאולה ויבך אותו אביו"

(בראשית ל"ז, ל"ד-ל"ה)

לפי רש"י, "ימים רבים" מכוון כלפי כל אותם השנים שיוסף היה נעדר:

"ימים רבים - כ"ב שנה משפירש ממנו עד שירד

יעקב למצרים" (רש"י שם ל"ד)

עדיין, הסתום מרובה על המפורש. האם אנחנו יודעים מה הרגיש יעקב מעבר לתחושת האבלות? האם ניתן להסיק מפסוקי התורה מה עלה במחשבותיו ומה לא היה מוכן שיעלה במחשבותיו?

ברצוני להציע שני כיוונים שונים הצומחים מדברי הפרשנים: הגישה המיסטית והגישה הפסיכולוגית.

ב. הגישה המיסטית

כאשר יעקב שולח את בניו למצרים בפעם השנייה, הוא מברך אותם:

לאור פרשנותו של הרמב"ן, אין אנו נזקקים לסגולות על-אנושיות על מנת להסביר מדוע יעקב לא קיבל תנחומים. תופעה זו היא תוצאה ברורה של פסיכולוגיה אנושית. כיצד יכול יעקב להנחם על מות יוסף, כאשר הוא עדיין שומר בלבו תקווה שיוסף חי? כיצד נפשו של יעקב תזכה למנוחה כל עוד הוא דואג שמא יוסף נמצא בצרה ומנסה נואשות לחזור לביתו?! קבלת הבשורה המרה והפנמתה היא תנאי הקודם לכל אפשרות של נחמה. מי שאינו מוכן לקבל את הבשורה לעולם לא יקבל תנחומים. כאשר האדם חי בהכחשה, נפשו המיוסרת לעולם לא תזכה למנוחה.

ד. ראה פניך לא פיללת

לכאורה, ישנו פסוק מפורש הסותר את פרשנותו של הרמב"ן. לאחר שיוסף מגלה את עצמו לאחיו, הם מבשרים ליעקב שעוד יוסף חי ומושל בכל ארץ מצרים. תגובתו של יעקב היא:

"ויפג לבו כי לא האמין להם" (בראשית מ"ה, כ"ו) ופירש רש"י:

"ויפג לבו - נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים" (רש"י שם)

לפי רש"י פסוק זה מציין תגובה שכלית ורגשית, של חוסר יכולת לקבל את דברי הבשורה. תגובה זו מובנת והגיונית. במשך עשרים ושתיים שנה חי יעקב בתודעה שיוסף מת, על כן אין להתפלא שהתקשה לקבל את דברי המבשר "עוד יוסף חי".

הרמב"ן מרחיק לכת עוד יותר ומפרש:

"ויפג לבו - שנתבטל לבו ופסקה נשימתו כי פסקה תנועת הלב והיה כמת" (רמב"ן שם)

לפי הרמב"ן, יעקב התעלף כאשר שמע את הבשורה, תגובה המעידה על הלם וזעזוע רגשי.

לאור שיטת הרמב"ן, לפיה יעקב מעולם לא איבד תקווה שיוסף עודנו חי, לא ברור מדוע תגובתו של יעקב הייתה קיצונית כל כך. לא עבר כל כך הרבה זמן מאז שהכניס בתפילתו רמז לתקווה לחזרת יוסף. מדוע אם כן הזדעזע מבשורת "עוד יוסף חי", עד שפג לבו והתעלף?

יש מקום לשאול שאלה נוספת על פירוש הרמב"ן. שנים אחר כך, כאשר הוגד ליוסף שאביו חולה, הוא לקח את שני בניו לראות את אביו. כאשר הוא רואה את מנשה ואפרים, יעקב אומר ליוסף:

"ראה פניך לא פללתי והנה הראה אותי א-להים גם את זרעך" (שם מ"ח, י"א).

יש מקום לפרש, שיעקב התכוון לביקורו הנוכחי של יוסף. יעקב שוכב על ערש דווי, וכבר לא מצפה לראות את יוסף לפני שילך לעולמו. על כן, כאשר יוסף מופיע יחד עם שני בניו, יעקב הגיב בהתרגשות.

פירוש זה דחוק בעיני. גם אם יעקב לא חשב שיוסף יגיע אליו לפני שימות, לא ברור מה משמעות התוספת "והנה הראה אותי א-להים גם את זרעך". ברור שיעקב יקח את בניו עמו בשומעו את הבשורה שאביו חולה.

"וא-ל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין ואני כאשר שכולתי שכלתי" (בראשית מ"ג, י"ד)

האמירה "אחיכם אחר" מפתיעה למדי. מדוע יעקב לא נקב בשמו של שמעון?

רש"י מתייחס לקושי זה ומפרש על פי המדרש:

"אחר - רוח הקודש נזרקה בו לרבות יוסף"

(רש"י שם)

לפי רש"י, יעקב לא התכוון ליוסף, אך ניבא בלי לדעת מה שניבא. הוא השתמש באמירה שמקבלת משמעות רק אחרי שבניו חוזרים ממצרים עם הבשורה שיוסף עודנו חי. למפרע, התברר הפירוש הנסתר של דבריו, ואז מתגלה לנו שמקורם ברוח הקודש.

בדרך דומה, פירש רש"י את מיאונו של יעקב לקבל תנחומים:

"וימאן להתנחם - אין אדם מקבל תנחומין על

החי וסבור שמת שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי" (בראשית ל"ז, ל"ה)

לדעת רש"י, היכולת לקבל תנחומים היא מתנה מאת ה', המאפשרת לאדם להמשיך את חייו למרות האסון שפקד אותו. מתנה זו לא ניתנת כאשר האבלות היא על אדם שלאמיתו של דבר לא נפטר. לכן, לא היה יעקב יכול להתנחם כאשר התאבל על יוסף בטעות.

לדעת רש"י, יעקב היה משוכנע לגמרי שיוסף נהרג. אחרי שראה את הכתונת מגואלת בדם, לא נשאר אצלו צל של ספק לגבי מה שעלה בגורל בנו האהוב. לכן, קשה לפרש את חוסר היכולת לקבל תנחומים בצורה הגיונית או פסיכולוגית.

ממילא, הערוץ היחיד הפתוח לפני רש"י הוא הערוץ המיסטי. יעקב לא היה ראוי למתנה הא-לוהית של השכחה, שכן יוסף עדיין היה חי.

ג. הגישה הפסיכולוגית

מתוך פירושו של הרמב"ן, אפשר למצוא אלטרנטיבה לגישתו של רש"י. בתחילה הוא מצטט את דברי רש"י ש"אחיכם אחר" רומז ליוסף, ואחר מוסיף:

"ונכון הוא כי נתן דעתו בעת התפלה להתפלל

סתם גם על האחר אולי עודנו חי"

(רמב"ן בראשית, מ"ג, י"ד)

על אף שהרמב"ן מתבסס על פרשנותו של רש"י, הוא צועד בכיוון שונה לגמרי. לדעת רש"י, בדבריו על "אחיכם אחר" לא התכוון יעקב לרמוז ליוסף. הרמז היה תוצאה של רוח הקודש שנזרקה בו, ומשמעותו של רמז זה התבררה רק למפרע. לפי הרמב"ן, לעומת זאת, יעקב התכוון לאמירה דו-משמעית. רצונו היה לכלול את יוסף בתפילתו. לפי הרמב"ן, יעקב עדיין קיווה שיוסף יחזור אליו בריא ושלם.

אמנם שלחו לו את הכתונת מלאת הדם, אבל יעקב מעולם לא ראה את הגופה, ומעולם לא נכתבה אצלו גחלת התקווה. אולי, חשב יעקב, הצליח יוסף בדרך לא דרך לשרוד. אולי, חשב יעקב, ישוב יוסף ביום מן הימים לביתו.

התפילות והתקוות לראות את יקיריהם בחיים נגדעו כאחת. אך בכל זאת, סוף סוף הגופות שבו לחיק המשפחות. עכשיו יהיה למשפחות קבר לבקר בו, מקום שם יהיה אפשר לבכות ויום לומר קדיש. סגירת המעגל התאפשרה, ויחד איתה חזרה גם היכולת לקבל תנחומים.

בדרך כלל, אנחנו מתייחסים אל תקווה כמשהו חיובי. אך במקרים מסוימים, כאשר התקווה היא לבטלה, לא מדובר על תקווה כי אם על כליון עיניים, כדברי הקללות בספר דברים:

"ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש" (דברים כ"ח, ס"ה)

כליון עיניים מתייחס לכמיהה מתמשכת למה שלעולם לא יגיע. תקווה מביאה לאור, אך כליון עיניים מוביל לחושך ולתסכול.

הצעתנו היא, שלפי הרמב"ן תקוותו של יעקב שיוסף עדיין חי הייתה טמונה בחדרים הפנימיים ביותר בלבו של יעקב. כאשר דעתו הצלולה התגברה, ידע יעקב עד כמה זה היה מגוחך. הוא גם היה מודע עד כמה אותם הרהורים וחלומות על הישרדותו של יוסף גרמו עינוי לנפשו ומנעו ממנו את האפשרות להתנחם.

אולי יעקב התמודד עם אותם הרהורים, וניסה לדכא כל מחשבה ששוב יראה את יוסף. הצהרתו: "ראה פניך לא פיללתי" הייתה אמיתית. יעקב לא היה מסוגל להתפלל שיראה שוב את יוסף, לפחות לא בצורה מפורשת. בכל זאת, באמירה הדו-משמעית "אחיכם אחר", החלומות הפנימיים והנסתרים של יעקב באו לידי ביטוי.

כיצד יעקב הגיב כאשר שמע את הבשורה אודות יוסף? כיצד הוא הגיב כאשר מקור הסבל הנפשי של עשרים ושתיים שנה מקבל חיזוק? האם תגובתו הראשונית צריכה להיות של שמחה, או הדבר הראשון שיעקב ירגיש יהיה הלם וחרדה?!

כאמור, יתכן שההלם של יעקב כאשר שומע את הבשורה מוכיח שיעקב היה משוכנע מעבר לכל ספק שיוסף נהרג. אך לפי הצעתנו, ייתכן שהפגת לבו של יעקב הייתה תוצאה של עשרים ושתיים שנות כליון עיניים.

אצל יעקב, כליון העיניים נהפך לתקווה. יוסף באמת היה חי ויעקב הלך למצרים וזכה לראות אותו ואף את זרעו. נסיים בתפילה לאבינו הרחמן שכליון העיניים של כל המשפחות השבויים והנעדרים יגיע לקצו.

לכן, יותר מסתבר לומר שבהתקרב יום מותו, יעקב חושב על ימי חייו. בראותו את מנשה ואפרים, נזכר יעקב באותם עשרים ושתיים שנות חושך בהם חי בתודעה ש"טרוף טורף יוסף" (שם ל"ז, כ). מתוך מחשבות אלו אומר יעקב, בהתרגשות, "ראה פניך לא פיללתי...". כלומר, באותם הימים לא האמנתי ששוב אראה אותך, והנה זכיתי לראות לא רק אותך אלא גם את ילדיך. וכך פירשו חז"ל:

"כלומר לא הייתי מתפלל לראות פניך לפי שנתייאשתי ממך ואמרת טרוף טורף יוסף"

(פסיקתא זוטרתיא)

פירוש זה מסתדר לכאורה רק עם שיטת רש"י, שיעקב באמת חשב שיוסף מת. אבל לפי הבנתו של הרמב"ן, לכאורה יעקב מעולם לא התייאש מהתקווה שיוסף יחזור אליו, ואפילו התפלל שיחזור. אז מדוע אומר "ראה פניך לא פיללתי"?

בשלב זה נוסיף שאלה נוספת על דברי הרמב"ן. לפי פירושו, שיעקב באמת התכוון ליוסף, מדוע אמר את הדברים ברמז? מדוע לא, לצורך הענין, לחבר "מי שברך" להחזרתו, ולתקן לאומרו בקול בכל תפילה?

נראה, שגם הרמב"ן יכול לקבל את הפרשנות ש"ראה פניך לא פיללתי", מתייחס לתקופת היעדרו של יוסף.

על מנת להסביר את הדברים, אציג ברשותכם תסריט פיקטיבי שיעזור לנו להבין מה שאולי התרחש בנפשו של יעקב באותם השנים. יעקב הרי יודע שכל המידע מצביע לעבר מסקנה אחת, לפיה יוסף כבר איננו בין החיים. אבל יעקב מעולם לא ראה את הגופה. במקום מאוד עמוק בנבכי נשמתו נשאר ניצוץ של תקווה שסירב להתעלם.

לאור יום, כאשר ההיגיון שולט, יעקב אומר לעצמו שוב ושוב שאין שום סיכוי ריאלי שיוסף עודנו חי. הוא ידע שכל מחשבה אחרת אינה אלא הרהורים לא הגיוניים של אב זקן ששכל את בנו האהוב.

אולם, בשעות הקטנות של הלילה, כאשר התת המודע יכול לבטא את מאווייו הפנימיים והכמוסים, אותו ניצוץ צף למעלה. אולי זה הופיע בחלום, כאשר יעקב רואה מראה שהצית את דמיונו לפני שנים רבות, ומאז שמר אותו בלבו. במראה הוא רואה שמש ירח וכוכבים המשתחווים ליוסף.

בשלב זה בלילה מתעורר יעקב וצועק על עצמו: "איזה זקן טפש אני!" יעקב ידע שחלומותיו אינם ריאליים, אך הם בכל זאת סירבו להעלם.

אם כך, יעקב אינו מסוגל לקבל תנחומים בגלל אותו ניצוץ שנשאר בעומק הווייתו. נשמתו המעונה אינה יודעת מנוח, נעה כמטולטלת מתקווה לייאוש.

כאשר החיזבאללה שחררה את אהוד גולדווסר ואלדד רגב הי"ד בעסקת השבויים, כאשר במקום לצאת בהליכה מהאוטו הם הוצאו בארון, כאשר הלב של עם ישראל התאחד עם המשפחות בהזדהות ותמיכה - אני חשבתי על יעקב. הטרגדיה הייתה עצומה. כל

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציזין ולרב יאיר קאהן תשע"ו *
 * עורך: אורי יעקב בין *
 * * * * *
 * בית המדרש הווירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שולח 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * * * * *

